

واکاوی تأثیر اندیشه های اسلام بر تعیین حریم فضایی معماری

نیره السادات مبینی پور

عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی قم

تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۱/۰۷/۲۷

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۰۶/۱۵

چکیده

حریم یکی از مفاهیم بنیادین در معماری است. حریم قبل از اسلام در معماری ایران وجود داشته، بعد از اسلام نیز با توجه به اندیشه ایرانی-اسلامی در بناها مشاهده می‌شود. در عصر حاضر حریم در زمینه معماری و به وجود آمدن سازمان فضایی شهرهای ایران دچار اختلال و یا حذف شده است. در معماری ایران با توجه به اندیشه ایرانی مبنی بر ذومراتب بودن وجود انسان و ارتباطش با هستی، پیوندهای وجودی انسان (شامل پیوند با طبیعت، انسان و خالق هستی) موجب به وجود آمدن مراتبی از حریم می‌شود که با برجسته شدن ویژگی‌هایی از تعیین حریم همراه است. در این راستا اهداف انجام این پژوهش شناخت درست مفهوم حریم، پی بردن به خصوصیت‌های به ظهور رسیدنش در معماری ایران و ارائه راهکارهایی برای بازگرداندن آن به بناهای ایرانی از طریق ایجاد تغییراتی در نوع معماری است. در پژوهش پیش‌رو که پژوهشی توصیفی-تحلیلی است، اطلاعات مورد نیاز براساس مصاحبه‌های هدفمند با اساتید رشته معماری، منابع کتابخانه‌ای و اینترنتی گردآوری شده‌اند و در پایان با روش تحلیل منطقی به نتیجه رسیده است. نتیجه تحلیل مطالب نشان می‌دهد حریم در همه ابعاد زندگی انسانی وجود دارد و حضور آن در معماری ضرورت می‌یابد، از این رو حذف حریم در شهرها و بناها عواقبی همچون به وجود آمدن مشکلاتی از لحاظ کالبدی، جامعه‌شناسی شهری و نوعی بریدگی بین فضاها به وجود آورده است. در چنین شرایطی حس تعلق به فضا و مکان از بین رفته و شأن افرادی که در خانه‌های امروزی زندگی می‌کنند، رعایت نشده و از طرف دیگر سنت‌های اسلامی و بسترهای فرهنگی ایرانی-اسلامی نادیده گرفته شده‌اند.

واژگان کلیدی: حریم، معماری ایرانی، معماری اسلامی، اندیشه اسلامی.

۱. مقدمه

در معماری گذشته ایران مواردی وجود داشته که امروزه به فراموشی سپرده شده است و حاصلش برخی کمبودهایی است که مشاهده می‌شود. بازخوانی مفاهیم بنیادین معماری یکی از کارهایی است که می‌تواند علاجه برای این فراموشی باشد. حریم از جمله این مفاهیم است. حریم در معماری یکی از اصول مهم است که حتی می‌تواند شکل معماری را تحت تأثیر قرار دهد. امروزه نارسایی‌هایی نسبت به این مفهوم وجود دارد که باعث شده حریم به مرز تبدیل شود و این ناشی از عدم درک صحیح خاستگاه و ویژگی‌های بنیادین حریم است؛ اما شناخت این مفهوم به تنهایی به این مقوله در معماری کمک نمی‌کند، زیرا آنچه مهم است، بررسی ابعاد حریم و ارتباط آن با فرهنگ و چگونگی ظهورش در معماری ایران است. ایرانیان طی قرن‌ها سکونت در این سرزمین و زیست در بستر تاریخی طولانی در تعامل با فرهنگ‌های شرق و غرب جهان به کیفیت خاص فرهنگی و هویت ویژه دست یافته‌اند؛ این امر به دوران قبل از اسلام و بعد از اسلام تا عصر حاضر تعلق دارد. پس طبیعی است وقتی می‌توان از هویت فرهنگی ایران و یا اندیشه ایرانی-اسلامی سخن به میان آورد، می‌توان اشتراکات موجود در معماری این سرزمین را نیز مورد بررسی قرار داد.

کار معماری از جهتی بهترین پیوند را میان داخل و خارج برقرار کردن است؛ برای برقراری چنین پیوندی نیاز به حضور یک میانجی است، چیزی که اتصال‌دهنده مراتبی از درونی‌ترین بخش یک اثر معماری تا بیرونی‌ترین آن باشد. پرداختن به این میانجی که در واقع موجب گفتگویی میان بیرون و درون می‌شود، همان مشخص کردن حریم است که تعیین حدود مرز تنها بخشی از آن بشمار می‌رود.

به نظر می‌رسد باین وجود درک معماران از حریم و جایگاهش در فرهنگ و اندیشه ایرانی-اسلامی دچار نارسایی‌هایی شده، تا جایی که امروزه حریم به مرز تبدیل شده و عدم وجود حریم مناسب مشکلات و اختلال‌هایی در زندگی و محل سکونت افراد به وجود آورده است. رعایت و ملاحظه شأن و منزلت صاحب‌خانه و شهروند، به لحاظ آرامش روحی و روانی و همچنین بهره‌گیری مناسب از علم و پیشرفت جدید توأم با سنت‌های حسنه اسلامی که منافع ایشان را دربرداشته باشد، دیگر آرزویی دور شده است. امروزه در جامعه شهرنشینان در بستر فرهنگی بیگانه و دور از سنت‌هایشان با شأن و منزلتی پامال شده و هویتی نامشخص و نامعلوم زندگی می‌کنند.

۲. بیان مسأله

حریم در همه جوامع بشری موضوع بسیار مهمی است و حفظ آن ضرورت دارد. حریم فراتر از دین، آیین و سرزمین‌هاست. همه‌ی موجودات زنده نیاز مبرم به حریم دارند. با توجه به دغدغه‌های انسان امروز، نیاز به فضای مناسب جهت تفکر و آرامش جسم و روح که پاسخگوی نیاز معنوی نیز باشد، احساس می‌شود. از گذشته این نیاز انسان مورد توجه معماران قرار گرفته و آن‌ها درصدد ایجاد محیطی آرام و امن، درخورد ارزش‌های انسان اسلامی بوده‌اند؛ ولی امروزه به حریم شخصی و ارزش‌های انسانی در بناها و فضاهای شهری توجه نشده است؛ از این رو ضرورت دارد که جایگاه حریم مشخص شود.

۳. اهداف پژوهش

اهداف انجام این پژوهش شناخت درست مفهوم حریم، پی‌بردن به خصوصیت‌های به ظهور رسیدنش در معماری ایران و ارائه راهکارهایی برای بازگرداندن آن به بناهای ایرانی از طریق ایجاد تغییراتی در نوع معماری است چراکه می‌توان گفت فضاهای حدفاصل و حریم‌های میانی در حوزه قلمروی خصوصی و قلمروی عمومی تقریباً از بین رفته‌اند و انعکاس فضای مالکیت مطلق، برجای مفهوم مالکیت نسبی در شهر نشسته است.

۴. پرسش‌های پژوهش

- پیرو مطالب پیشین و در جهت دستیابی به اهداف پژوهش، نگارنده در پی پاسخگویی به پرسش‌های ذیل است:
- ۱) تأثیر حریم و نقش آن در ارتباطات انسانی چگونه است؟
 - ۲) کیفیت اصول و ارزش‌های اسلامی در مبحث حریم در معماری ایرانی چگونه نمایان شد؟
 - ۳) حریم خصوصی در معماری معاصر ایران چقدر کاربرد دارد؟

۵. روش پژوهش

تحقیق پیش‌رو، پژوهشی کیفی است که به روش توصیفی-تحلیلی به رشته‌ی تحریر درآمده است. اطلاعات موردنیاز براساس مصاحبه‌های هدفمند با اساتید رشته‌ی معماری، منابع کتابخانه‌ای و اینترنتی گردآوری شده‌اند و در پایان با روش تحلیل منطقی به نتیجه رسیده است.

۶. پیشینه پژوهش

پیشینه پژوهش‌های مشابه با مقاله پیش‌رو را می‌توان در دو دسته مطالعات تقسیم‌بندی نمود:

دسته نخست تحقیقاتی هستند که با رویکردهایی همچون روان‌شناسی محیط به روابط انسان در فضا پرداخته‌اند و از واژگانی همچون مرز، قلمرو، خلوت، حریم و مالکیت صحبت به میان می‌آورند که همگی در حوزه حریم جای می‌گیرند.

دسته بعدی تحقیقاتی هستند که بناهای تاریخی را به لحاظ کالبدی مورد تحلیل قرار می‌دهند و معمولاً به موضوع سلسله‌مراتب که به نوعی زیرمجموعه‌ای از مبحث حریم است، می‌پردازند. لازم به ذکر است پرداختن به دو دسته مذکور و واکاوی هر یک از مجال مقاله حاضر خارج است.

در سال‌های اخیر در ایران حول موضوع حریم در معماری تحقیقاتی انجام گرفته است که از آن جمله می‌توان به رساله مقطع دکتری ذیل اشاره نمود:

«جداره‌ها، حریم وصل» رساله دکتری ناهید بدیعی با راهنمایی مهدی حجت (۱۳۸۱)، بدیعی هدف خود را از پژوهش مذکور ابهام‌زدایی از مفهوم جداره می‌داند و معتقد است امروزه برای این پژوهش، اشتراکاتی است که در حوزه هویت فرهنگی ایرانی وجود دارد و در معماری متبلور شده است. به همین دلیل است که مصادیق پایه استدلال نیستند، چراکه در چنین صورتی نتایج به دست آمده معطوف به یک دوره تاریخی خاص و یک حوزه جغرافیایی محدود می‌شود.

شایان ذکر است که محل رجوع تحقیق پیش‌رو به دلیل تأکید بر فرهنگ و اندیشه ایرانی متفاوت است. در واقع از آنجاکه حریم، اساساً مفهومی است که با عقاید و باورهای یک جامعه پیوند خورده، برای پی بردن به ماهیت آن ناچار باید از میان اندیشه‌ها و باورهای مردمان همان سرزمین عبور کرد، البته این مسئله ناقض فطری بودن و جهان‌شمول بودن برخی از مسائل حول موضوع حریم نیست.

۷. یافته‌های پژوهش

مفهوم حریم

«حریم خصوصی» به عنوان بخشی از زندگی انسان، پیشینه‌ای به دیرینگی زندگی انسان دارد گرچه در برخی از علوم به تازگی به آن پرداخته باشند. حریم خصوصی پدیده‌ای فرهنگی است که شکل و محتوای آن به عرف^۱ و رویه‌های اجتماعی وابسته است. در عصر کنونی، انسان موجودی است که نمی‌تواند به صورت جدا و مجرد از اجتماع و جامعه زندگی کند؛ بنابراین، برای رفع نیازهای خود نیازمند حضور در اجتماع و جامعه است؛ به طوری که امروزه انسان نیازمند همراهی است و عقل حکم می‌کند که برای رفع نیازهای خود از جمله غذا و پناهگاه با دیگر اشخاص جامعه در ارتباط باشد. باتوجه به متفاوت بودن جوامع، فرهنگ‌های حاکم بر آنها نیز

متفاوت خواهد بود؛ چرا که نسبت به نهادینه‌سازی یک عرف در جوامع عواملی همچون آب‌وهوا، سرزمین، خاک، نژاد و مذهب تأثیر بسزایی دارند، ولی با وجود اختلاف فرهنگی می‌توان مرزهای مشترکی از میان آن‌ها استخراج کرد، برای مثال حقوق و آزادی‌های شهروندی را می‌توان به‌عنوان یک عامل مشترک در بین همه جوامع لحاظ کرد که از جمله این حقوق حریم خصوصی اشخاص است که به‌عنوان یک حق شخصی شناخته شده است. در ادامه معنای حریم از چند منظر و به‌صورت مختصر بیان می‌شود.

حریم در اصل، واژه‌ای «عربی» و از ریشه‌ی «حرم» است که به معنای منع و تشدید است. این واژه در عربی به دو صورت استعمال می‌شود:

الف) به‌صورت مفرد: به معنای شریک، دوست و چیزی که لمس و نزدیک شدن به آن حرام باشد.

ب) به‌صورت مرکب: در این صورت، کلمه حریم، اگر به مال اضافه شود به معنای اطراف و پیرامون است و اگر به انسان اضافه شود به معنای چیزی‌هایی همچون جان، خانواده و آبرو است که باید از آن‌ها دفاع کرد.

واژه حریم در «زبان فارسی» در معانی همچون «بازداشتن از [چیزی]»، «بی‌بهره کردن از [چیزی]»، «بازداشت‌کرده»، «حرام‌کرده‌شده»، «حرمت [و احترام]»، «آبروی مردم»، «گرداگرد حوض و چاه» و «پیرامون» استعمال شده است (دهخدا، ۱۳۳۷: ۴: ۸۹۰).

بحث از حریم، اولین بار در «فقه» و سپس در کتاب‌های حقوقی مسلمانان مطرح شد. حریم در فقه نیز به معنای منع است و غیرصاحبش نباید به آن نزدیک شود.

واژه حریم به‌عنوان یک اصطلاح «حقوقی»، اولین بار در ایران در قانون مدنی به کار رفت و در ماده ۱۳۶ این‌گونه تعریف شد: «حریم، مقداری از اراضی اطراف ملک و قنات و نهر و امثال آن است که برای کمال انتفاع از آن، ضرورت دارد» (قانون مدنی، ۱۳۱۴). همچنین برخی از حقوق‌دانان صرفاً به اصطلاح «حرمة‌المنازل» اکتفا کرده و در تعریف آن گفته‌اند: «حرمة‌المنازل؛ یعنی پاس احترام منازل مسکونی مردمان داشتن و هتک حرمت منازل نکردن» (جعفری لنگرودی، ج ۳، ۱۳۷۸: ۱۶۵۲).

امام خمینی (ره) نیز می‌فرماید: «اشکالی نیست در اینکه انسان، حق دارد از جان و حریم و مالش در برابر محارب و مهاجم و دزد و مانند آنها دفاع کند» (آیت‌الله خمینی، ۱۳۹۱: ۴۶۳).

مفهوم حریم از منظر سایر فرهنگ‌ها

حق حریم خصوصی از جمله حقوق و آزادی‌هایی است که هدف آن همسو با حقوق بشر به دنبال حمایت از حقوق اشخاص و احترام به حقوق بنیادین بشر است. این حق در اسناد داخلی و بین‌المللی متعددی مورد شناسایی قرار گرفته است. در زمینه شناخت ابعاد این حق بررسی دو مسئله از اهمیت بسزایی برخوردار است.

مسئله اول قلمروی مفهومی حریم خصوصی است. این امر با توجه به ریشه‌دار بودن حریم خصوصی در فرهنگ جوامع، حالت‌های گوناگونی از جهت معنا به خود می‌گیرد و مفهوم آن از مطلق بودن، گرایش به سوی نسبت پیدامی‌کند.

مسئله دوم معیار حریم خصوصی است. در ادبیات حقوق بشری چند معیار برای درک هرچه بهتر حریم خصوصی قابل شناسایی - است که این معیارها عبارت‌اند از: «تفکیک»، «عرف»، «ارادة اشخاص» و «دمکراسی». مرزهای حریم شخصی نامرئی است و به طور مستقیم به برداشتی که شخص در رابطه خود با دیگران دارد، وابسته است. عملکردهای حریم شخصی، همان عملکردهای قلمرویی است که در راستای حفظ زندگی خصوصی و نشان دادن صمیمیت به کسانی که شخص تمایل دارد با آنها ارتباط داشته باشد به کار می‌رود. حضور بدون اجازه دیگران در قلمرو شخصی موجب تجاوز به آزادی‌های اشخاص، افت توانایی و افزایش تحریک و به تبع آن کاهش احساس امنیت در آن‌ها می‌شود؛ بنابراین مفهوم حریم خصوصی، مفهوم پیچیده و گسترده‌ای است که شامل انواع افکار

و رفتارهای موجود در جوامع مختلف است. گذر زمان نیز از جمله عواملی است که در شکل‌دهی مفهوم حریم خصوصی نقش بسزایی ایفا می‌کند؛ به طوری که چه بسا مسائلی که در گذشته جزء حریم خصوصی نبوده‌اند، امروزه حریم خصوصی قلمداد می‌شوند و بالعکس. مفهوم حریم خصوصی در هر کشوری با فرهنگ، اجتماع و اقتصاد و به‌ویژه نوع دموکراسی حاکم بر آن کشور در ارتباط است، به این معنا که حریم خصوصی، مفهومی نسبی است که از کشوری به کشور دیگر ممکن است متفاوت باشد، بنابراین ریشه اختلاف در مفهوم حریم خصوصی به فرهنگ و عرف جوامع برمی‌گردد و به آن بستگی دارد.

با این وجود، می‌توان به‌طور کلی این نکته را بیان کرد که هیچ جامعه‌ای وجود ندارد که در آن حق حریم خصوصی به رسمیت شناخته نشده باشد و اگر در کشوری، این حق از نگاه قانون‌گذار آن کشور مخفی مانده، اما از نگاه عرف و مردم آن همیشه امری حائز اهمیت بوده است. کشورهای «ژاپن» و «سوئد» نمونه‌ی بارز این‌گونه نگرش هستند. در چنین جوامعی فقدان مقررات مدون در زمینه‌ی حریم خصوصی به چشم می‌خورد. در مقابل، فرهنگ و عرف آن جوامع به‌عنوان یکی از منابع حقوق، این امر را جبران کرده است. از این امر می‌توان به‌عنوان «حریم خصوصی عرفی یا هنجاری» یاد کرد.

کاربرد حریم در معماری

معماری به‌عنوان کالبد اندیشه همواره ابزاری برای بروز تفکر، نگرش و اندیشه‌های هر قوم و ملتی بوده است. درک مفاهیم و شالوده سنتی در معماری ایران بدون شناخت و درک محیط فرهنگی و اجتماعی که این مفاهیم در آن رشد کرده و بدون آگاهی از دریافت‌های اساس فرهنگی که از قید زمان آزادند میسر نمی‌گردد و هرگونه برداشت و تأویلی که بی‌توجه به ریشه‌های این مفاهیم صورت بگیرد، لاجرم در حد سطح باقی می‌ماند. اغلب جوامع سنتی در یک فضای معنوی زندگی می‌کنند که هم از لحاظ کیفی و هم از لحاظ کمی جویای همگنی و تناسب کامل است. آفریده‌های معماری آن نیز، همچون معماری از جهان بینی کاملی مایه می‌گیرد که نیروی خلاقه انسان را پدید آورده‌اند و آن را به‌سوی غایتی رهنمون می‌کند که جامعه را به‌صورت یک محل واحد درمی‌آورد، در ورای این وحدت و پیوستگی یک شالوده انکارناپذیر را نمایان می‌کند که تفهیم آن برای درک سنت ایران ضروری است. در راستای تعریف سنت، سید حسین نصر چنین بیان می‌کند: «...سخن سنت، سخن از اصول تبدیل‌ناپذیری است با منشأ آسمانی و سخن از کاربردشان در مقاطع مختلفی از زمان و مکان در عین حال سخن از تداوم آموزه‌های خاص و صوری قدسی است که محمل‌هایی هستند برای انتقال آموزه‌ها به انسان و به فعلیت در آمدن تعلیم سنت درون انسان» (حسین نصر، ۱۳۹۶: ۶۲).

تأثیرات محیط روی انسان تأثیراتی کاملاً فیزیکی است. حریم در معماری محدوده تعریف شده و وقتی کلمه حریم مطرح می‌شود تمام ذهن به این نکته معطوف می‌شود؛ شاید هم چنین باشد ولی بی‌شک تمام مبحث حریم بحث تعریف محدوده نیست و در واقع این‌گونه نیست که بگوییم یک فضا هر چه بسته‌تر باشد در آنجا حریم بهتر رعایت شده است. تعمیم این بحث به حوزه رفتاری حریم را می‌توان در روابط آدمیان هم ردیابی کرد. هر شخصی حریم خویش را دارد و شاهد این موضوع در روابط انسانی هستیم. در واقع هر شخصی تا حدی اجازه نزدیک شدن به دیگری را دارد، به‌عنوان مثال با بعضی انسان‌ها ارتباط فیزیکی و با برخی دیگر تنها ارتباط کلامی برقرار می‌کنیم؛ بدین ترتیب هر شخصی در اطراف خود یک حباب فرضی ایجاد می‌کند که یا اشخاص دیگر را به این حباب راه نمی‌دهد و یا افراد معدودی اجازه ورود به آن را دارند. به دلیل آنکه حباب‌های ایجاد شده فضاهای شخصی هر فردی هستند، در صورت برخورد و تداخل شرایط آزاردهنده‌ای را برای اشخاص به‌وجود می‌آورند. این موضوع را می‌توان با زاویه دید نیز مرتبط دانست و عنوان کرد که فضاهای شخصی و زاویه دید با هم نسبت عکس دارند و هرچه فضای شخصی فردی بیشتر شود، زاویه دید او به همان نسبت کاهش می‌یابد. انتخاب میان افزایش فضای شخصی و یا زاویه دید و رسیدن به آرامش حاصل از آن به شخصیت فردی هر انسان بستگی دارد. بازتاب این مبحث در معماری چنین می‌تواند باشد که معمار بکوشد کاربر یا ساکن یک فضای معماری حق انتخاب میان فضای خلوت و شخصی و یا زاویه دید شخصی را داشته باشد. در حقیقت این انعطاف‌پذیری در فضای معماری یکی از ویژگی‌ها

و ضرورت‌هایی است که ارزش یک اثر معماری را روشن می‌کند؛ همچنین باید توجه داشت که این انعطاف‌پذیری با عوامل و عناصر و موادی قابل حصول است و با عناصری همچون اختلاف سطح، سقف، نرده‌ها، پرده‌ها، دیوارک‌ها، درها و دیوارها که مهم‌ترین اجزای تشکیل‌دهنده حریم هستند، می‌توان یک فضا را به حریم بدل کرد. البته باید توجه داشت که حوزه‌های روانی این قضیه به امکانات، اختیارات، نیازها، شرایط و نیز ایدئولوژی و جهان‌بینی یک جامعه مربوط می‌شود. در چنین شرایطی است که معمار باید بتواند باتوجه به ایدئولوژی و دیدگاه یک جامعه، نگاهی متناسب با آن را در طراحی‌ها و ساخته‌هایش داشته باشد به‌عنوان مثال در دوره مدرنیسم^۳ به دلیل آنکه داشتن زاویه دید اساس ساخت بناها را تشکیل می‌دهد، در بناها از پنجره‌های بزرگ استفاده‌نموده و برای محدود کردن دید از بیرون، از پرده‌های چندلایه بهره‌می‌گیرند. عدم شناخت صحیح معمار از شرایط جامعه باعث بروز مشکلاتی در زمینه ایزولاسیون^۴ و عایق و معضلات دیگر می‌شود، بی‌آنکه بتوان از حداقل محاسن ایده اولیه وی بهره‌مند شد. معماری در واقع ساماندهی حریم‌هاست؛ به‌عنوان مثال می‌توان در معماری زندان که در آن سعی می‌شود حریم و زاویه دید زندانی باهدف تأدیب از او گرفته‌شود (یا برای آزار در فضایی بدون حریم قرار داده‌شود)، عدم توجه به تناسب حریم و زاویه دید را آزارنده و آسیب‌زا دانست و در اشاره‌ای کنایی با شبیه دانستن معماری و قواعد و قوانین مدارس و زندان‌ها خواستار تجدیدنظر در این موارد شد (محمدخانی، ۱۳۹۶).

الف) قبل از اسلام:

هنر در ایران زمین به قدمت تاریخ است و معماری از بهترین هنرهای ایرانی است. براساس آنچه از نوشته‌های تاریخی به‌دست می‌آید، هنر و صنعت از پنج هزار سال قبل از میلاد در ایران زمین ریشه و نشان دارد، به همین علت است که تمامی گستره این مرزوبوم مانند کتاب زنده‌ای از تاریخ، معماری و هنر ایرانی-اسلامی را نشان می‌دهد. با مراجعه به منابع تاریخی کمتر مکانی را می‌یابیم که در آن معابد باستانی و اماکن زیارتی و مذهبی با ویژگی‌های خاص معماری ایرانی وجود نداشته باشد. نظری اجمالی به معماری ایران در عهد باستان بیانگر اصول شکل‌دهنده آن همچون آسایش، استحکام و انبساط است. اماکنی همچون پاسارگاد، تخت‌سلیمان، ارگ بم و میدان نقش‌جهان علاوه بر شکوه و شگفتی، گویای تاریخ و تمدن ایران هستند. بناهای مذکور دارای حریم خاصی بوده‌اند به‌عنوان مثال در پرسپولیس محلی که پادشاه در آن جلوس می‌کند با مکانی که خانواده در آن زندگی می‌کردند، متفاوت بوده‌است. پیرنیا در کتاب معماری اسلامی ایران به این نکته اشاره کرده‌است که در کاوش‌های انجام‌شده از ۶۰۰۰ سال قبل در ایران، خانه‌هایی یافت شده که می‌توان درون‌گرایی در طرح خانه‌ها را مشاهده کرد. «اندرون خانه جایی بود که زن یا بچه زندگی می‌کردند و طوری ساخته می‌شدند که زن خانه بتواند به راحتی کار کند و کسی او را نبیند» (پیرنیا، ۱۳۸۷: ۱۵۴). وی در همین زمینه اشاره می‌کند که «در خانه‌های بزرگ‌تر زندگی خصوصی و عمومی به طرز زیبا به وسیله اندام‌هایی چون اندرونی، بیرونی، حیاط، راهرو، هشتی و... از هم جدایی شوند» (همان: ۱۵۸).

درون‌گرایی یکی از ابزارهایی است که حریمیت را در فضاها به وجود می‌آورد. پیرنیا در جایی دیگر زبان به انتقاد می‌گشاید و نسبت به فضاهای معماری امروز و توجه نکردن به مسئله حریمیت در آن‌ها مخالفت خود را ابراز می‌کند: «اما در خانه‌هایی که امروزه ساخته می‌شوند و در اغلب آپارتمان‌ها، مهمان از وسط اتاق می‌گذرد. صاحب‌خانه برای رفتن به آشپزخانه باید از وسط مهمان‌ها گذر کند» (همان: ۱۵۴).

سلسله‌مراتب نیز به‌عنوان یکی از اصول اساسی حاکم بر هستی از مواردی است که تأثیر بسیاری در شکل‌گیری حریمیت در کالبد معماری و شهرسازی سنتی داشته‌است. سلسله‌مراتب یکی از اصول حاکم بر مجموعه‌ها و اجزای پدیده بوده و کاربرد اصلی آن در معماری سنتی ما، در حوزه‌های مختلف معماری و شهرسازی همانند سلسله‌مراتب فضایی و سلسله‌مراتب عملکردی عبوری محله-ای و منطقه‌ای همواره دیده شده‌است (اردلان و بختیار، ۱۳۸۰: ۱۰۷).

در شهرسازی بحث حریم شهر و محله‌بندی‌ها از اصول اساسی به شمار می‌رود. کهن‌دژ، شارسن و ریز، در میان بارو به‌عنوان حفاظت‌کننده در برابر تهاجمات از ارکان شکل‌گیری شهرهای ایران باستان بوده‌اند، ولی مسئلهٔ بیش‌تر متوجه امنیت و حریم‌بندی-های سیاسی، اجتماعی و طبقاتی جامعهٔ آن دوران و عوامل اقلیمی بوده‌است (سیفیان و محمودی، ۱۳۸۶: ۵۸). در ساختار فضایی معماری ابنیه نیز می‌توان سلسله‌مراتب نظام فضایی را در مقیاس کوچک‌تر مشاهده کرد. وجود سلسله‌مراتب هفت مرتبه‌ای ورود به خانه شامل: جلوخان، پیش‌ورودی، ورودی، هشتی، دالان، حیاط، راهرو و سپس سایر فضاهای عملکردی در پیوند با حیاط، الگویی کم‌وبیش مشابه در تمامی ابنیهٔ سنتی ایرانی است که وجود این سلسله‌مراتب نشانگر تجسم‌یافتن محرمیت به‌گونه‌ای نمادین در کالبد بنا است.

می‌توان گفت تعریف رفتار انسان در محیط در واقع واکنش انسان نسبت به کنش محیط است، پس انسان با رفتارش با محیط ارتباط برقرار می‌کند؛ از آنجا که مهم‌ترین اتفاقی که در محیط می‌افتد فرم است، و فرم در واقع تأثیرگذارترین عنصر شکل‌دهندهٔ فضا است، بنابراین می‌توان تأثیر متقابل فضا و فرم را با رفتار انسان به بحث نشست که فضا گونه‌ای از کنش‌های محیطی است که انسان تحت عنوان یک فرایند رفتاری به آن واکنش نشان می‌دهد، در اینجا با این پرسش مواجه می‌شویم که احساس و ادراک انسان از محیط چگونه شکل می‌گیرد؟ عده‌ای معتقدند که انسان براساس اطلاعات ذهنی و به عبارتی با گنجینهٔ دانسته‌هایش محیط را شناسایی می‌کند؛ عدهٔ دیگری نیز اعتقاد دارند پالس‌هایی که از محیط می‌آید باعث شناسایی محیط می‌شود. این دو نوع نگاه به موضوع را می‌توان وابسته به دوگانهٔ همیشگی نگرش پدیدارشناختی افرادی همچون افلاطون^۵، ارسطو^۶، ابن‌سینا و شیخ اشراق و البته در روزگار مدرن دوگانهٔ هایدگر^۷ و سوسور^۸ دانست.

ب) بعد از اسلام:

پس از ورود اسلام به سرزمین پهناور ایران، فرهنگ و هنر این پهنه با عوامل تازه‌ای ترکیب شد. اصول، آداب و رسوم، مراسم مذهبی، روحیه، اخلاقیات، اندیشه و عقیدهٔ نسل‌ها و سایر ویژگی‌های مردمی نه‌تنها در بناهای عظیم که در ابنیهٔ کوچک نیز نمود دارد و چنان با جوهرهٔ وجودی معماری ایرانی درآمیخته‌است که ردپای آن در تمامی آثار معماری گذشته قابل پی‌جویی است. یکی از مهم‌ترین اصولی که در معماری سنتی ایران زمین بالاخص پس از اسلام مورد توجه قرار گرفته‌است، اصل محرمیت می‌باشد که به بهترین وجه در تمامی بناها از بناهای عظیم و بزرگ عمومی تا خانه‌های مسکونی و از فضاهای عمومی شهری تا فضاهای نیمه عمومی و خصوصی‌تر به کار گرفته شده‌است. می‌توان گفت اصل محرمیت در شهرسازی و معماری اسلامی از کلان‌ترین فضاهای شهری تا کوچک‌ترین فضاهای معماری را مورد تأثیر خویش قرار داده‌است و مراد از محرمیت در فضای معماری و شهرسازی، کالبد دادن به فضا به‌گونه‌ای است که دارای حریم از دو جنبهٔ کالبدی و معنایی باشد. حریم داشتن در حوزهٔ کالبد فضایی بیشتر متمرکز بر اصولی است که امنیت فضا را شکل خواهند داد و در حیطةٔ معنایی ویژگی‌هایی است که حرمت و ارزش را برای فضای معماری به ارمغان آورد به‌گونه‌ای که فرد در آن به آرامش برسد. در این زمینه و برای روشن‌تر شدن موضوع می‌توان به آیهٔ ۸۰ از سورهٔ مبارکهٔ نحل اشاره کرد، در جایی که خداوند می‌فرماید: «وجعل لکم من بیوتکم سکنًا/ خداوند از خانه‌هایتان جایی را برای آرامش شما قرار داد و از پوست چارپایان، خیمه‌هایی برای شما مقرر کرد تا در موقع استقرار و کوچ، سبک و قابل انتقال باشد و از پشم و کرک و موی آن‌ها اثاث زندگی و مایه‌ی تجارت قرار داد تا در حیات دنیوی از آن استفاده کنید» (مکارم شیرازی، ۱۳۶۱: ۸۵). اشاره‌ی آیه‌ی شریفه‌ی فوق به این مطلب که بخشی از خانه را محل آرامش معرفی کرده‌است، تأکید بر شکل‌گیری فضا و قلمروهای محرم در کالبد یک خانه‌ی مسکونی است که این مطلب با توجه به شرایط عملکردی سایر ابنیه نیز قابل تعمیم است. در هر فضا و کالبدی که انسان سکونت-گزیند، خواه ناخواه نیازمند شکل‌گیری عرصه‌هایی محرم، مصون، امن و آرام است. لذا با توجه به لغت‌شناسی ریشه [حرم] و آنچه عنوان گشت در واقع فضایی را می‌توان فضای محرم دانست که از نظر کالبدی برای استفاده‌کننده دارای حریم، مصونیت و امنیت

بوده و کیفیات فضایی آن به گونه‌ای باشد که آرامش و آسایش فرد را تأمین نماید. واضح است که امنیت داشتن بصری در این فضا تنها بخشی از ویژگی‌های آن است و مفهوم آسایش و آرامش دامنه‌ی گسترده‌تری را شامل می‌شود. هنگامی که شخصی به‌عنوان محرم شخص دیگر قرار می‌گیرد جدا از آن که از نقطه نظر شرع اصولی میان آن‌ها حاکم می‌گردد، رابطه‌ای خاص توأم با اعتماد، اطمینان، آسایش و امنیت خاطر میانشان برقرار می‌شود که حکایت از قرابت میان آن‌ها دارد و یا هنگامی که انسان شخصی را به‌عنوان محرم خویش برمی‌گزیند او را امین، امانتدار و رازداد به شمار می‌آورد. می‌توان عنوان داشت محرمیت به همراه خود ایجادکننده‌ی انس و الفت است؛ اینچنین می‌توان ابراز داشت، فضای محرم نیز فضایی است که شرایط مادی و معنوی را برای استفاده‌کننده به منظور حصول محرمیت در تمامی ابعاد مختلفش فراهم آورد (کریمی، ۱۳۹۶). محرمیت را می‌توان یکی از اصولی دانست که گرچه از گذشته‌های دور در معماری ایران زمین به چشم می‌خورده است و در دیگر فرهنگ‌ها نیز تا حدودی قابل دسترسی است ولیکن اوج شکوفایی آن را می‌بایست در معماری پس از اسلام دانست.

معماری ایرانی درخشش مفاهیم آسمانی در رعایت حرمت انسان‌هاست. تأثیر قرآن در معماری ایرانی با تأثیر ادیان دیگر نظیر بودا^{۱۰} و هندو^{۱۱} که دستورات مستقیم برای ساخت مکان‌های مقدس خود را دارند متفاوت است. تجلی آیه‌ی حجاب در سوره‌ی نساء و تفسیر آن بخشی از تأثیر عمیق آیات الهی در معماری ایرانی و اسلامی است. مسئله‌ی حریم و حجاب و صیانت از محرمیت زنان یکی از اصول مهم معماری ایرانی در خلق فضای معماری بوده است. بر طبق تعاریفی که از واژه‌ی حریم ارائه شد حریم مرز ایجاد می‌کند، ولی هدف فقط جدایی نیست. از طرفی مراعات اصل حجاب در سطوح مختلف معماری ایرانی به‌طور کامل لحاظ شده است. چنانچه در طراحی و ساخت بناها به حجاب دیداری، حجاب شنیداری و حجاب رفتاری توجه ویژه شده است.

معماری ایرانی همواره آمیخته با اصل حفظ حریم و حجاب بوده است و این مسئله ناشی از فرآیند و باورهای دینی و مذهبی حاکم بر زندگانی مردم و نوع نگرش تعصبانی به مسئله‌ی محارم و زن در گذشته بوده است. برای رعایت قانون الهی و ایجاد امنیت زنان به لحاظ محرمیت و حجاب، بنا طوری ساخته می‌شد که هیچ غریبه‌ای نمی‌توانست تا قلب آن را رویت کند. اندرونی عنصری ارزشمند در ایجاد حریم و حجاب زنانه در معماری گذشته ایران بوده است، چیزی که امروزه معماری ایرانی از فقدان آن رنج می‌برد و تولید اثر معماری تقریباً چنین اصلی را فراموش کرده است. زن در اندرونی یک بنا، دارای امنیت خاطر بود و وجود محرمیت و حریم در بین محرم و نامحرم با طراحی ویژه‌ی معماری کاملاً تعریف شده و قابل لمس بود. در حوزه‌های رفتاری نیز طراحی فضا در معماری ایرانی به‌گونه‌ای انجام می‌شد که بخش‌های مختلف و خاص به لحاظ حفظ حریم و حجاب کاملاً تفکیک می‌شدند. از طرفی دیگر حریم و حفظ حجاب به‌عنوان یک اصل دارای وجوه و جنبه‌های متفاوتی بوده است. علاوه بر خانه، محرمیت و حجاب در اماکنی همچون مساجد، حمام‌ها و باغ‌ها مبین همین مسأله است (محمدخانی، ۱۳۹۶).

محرمیت در معماری سنتی ایران

چنانچه پیش‌تر بیان شد معماری ایرانی بازخورد مفاهیم آسمانی روی زمین است. مسئله‌ی حریم، حجاب و صیانت از محرمیت یکی از اصول مهم معماری ایرانی در خلق فضای معماری بوده است. حریم مرز ایجاد می‌کند. مراعات اصل حجاب در سطوح مختلف معماری ایرانی به‌طور کامل لحاظ شده است. حفظ حریم و قداست حضور مسلمانان در کنار هم موجب شده تا عناصری همچون در، حیاط، اتاق‌ها، ایوان، پشت بام، مشربیه، پنجره، کنگره، دیوارهای بلند با ویژگی‌های خاصی ساخته و پرداخته شوند. در مقابل، در معماری و شهرسازی غرب این مفهوم با منظوری دیگر مطرح شده و مسأله‌ی محرمیت بیشتر در قالب امنیت و حقوق خصوصی افراد قابل پیگیری است، به خصوص تا پیش از دوره‌ی مدرن و حتی در پاره‌ای از بناهای دوره‌ی مدرن با عملکردگرایی خاص خود به چشم می‌خورد، ولیکن در معماری معاصر غرب و با ظهور سبک‌های نو از جمله دیکانستراکشن^{۱۱} و یا فولدینگ^{۱۲} با حذف سلسله‌مراتب و با هدف شکل‌دهی سیالیت فضایی این مقوله تا حدود زیادی کمرنگ شده است.

اهمیت‌دادن به حریم‌های عمومی، نیمه عمومی، نیمه خصوصی و خصوصی، رعایت اصول سلسله‌مراتب و محرمیت دخیل بوده‌اند، حتی در آیات قرآنی هم اشاره شده است. آیات ۳۰ و ۳۱ سوره مبارکه نور (ترجمه الهی قمشاهی، ۱۳۷۴: ۴۶۶-۴۶۷) به بحث محارم و شناخت آن‌ها و اهمیت حفظ نگاه و رعایت محرمیت می‌پردازد. شناخت محارم از آن جهت حائز اهمیت است که لازمه طراحی مناسب همراه با رعایت اصول و قواعد ارزشی است. محرمیت در فضاهای اختصاصی تمامی افراد ساکن یک‌خانه می‌بایست لحاظ شود و یا هنگامی که آداب سخن‌گفتن با والدین مطرح می‌شود و اینکه خداوند می‌فرماید وظیفه فرزندان است که کمترین اهانتی به پدران و مادرشان هنگامی که به پیری می‌رسند نکنند، این امر نشان از آن دارد که حتی در اختصاص فضای سکونت به والدین نیز می‌بایست این حرمت رعایت شود و فضای مسکونی فرزندان و یا حتی بنای مجزای آن‌ها می‌بایست نسبت به فضای سکونت والدین فروتنی و تواضع داشته‌باشد؛ لذا مشخص است که تمامی دستورات، آداب و قواعدی که در دین مبین اسلام مطرح شده‌است، جدا از ثمرات اخلاقی آن‌ها ارائه راهکارهایی است برای تمامی افراد جامعه از تمامی تخصص‌ها، تا با غور و اندیشه در آن‌ها راه‌حلهایی مناسب با پیشه خود برای زندگی بهتر و سعادت‌مندتر دریابند. در بسیاری از موارد فضاها و کالبد معماری سنتی ما بدان گونه بوده که نه تنها شکل‌گیری‌شان براساس اصول جهان‌بینی اسلامی بوده که ریشه در اندیشه معمار آن داشته‌است، بلکه زمینه را نیز به گونه‌ای فراهم آورده‌اند تا فرد استفاده‌کننده از فضا نیز هرچه بیشتر ملزم به رعایت آداب و قواعد و بهره‌مندی هرچه بیشتر از این اصول ثابت هستی شود (شبیروی، ۱۳۹۵-۱۳۹۶).

پیوند معماری با طبیعت

نکته حائز اهمیت در پیوند میان معماری سنتی ایران و طبیعت، رعایت اصل محرمیت است. بناها به گونه‌ای شکل گرفته‌اند که در ترکیب با طبیعت و استفاده از عناصر آن، محیط طبیعی را به درون خود کشیده‌اند. نگاهی به اصل محرمیت با توجه به آیات کتاب خدا، روایات و سنت ائمه، عقل و اجماع مراجع شناخت و تبیین اصول و احکام زندگانی و رستگاری بشریت نشان می‌دهد که محرمیت یکی از اصول اساسی حاکم بر هستی و پدیده‌های آن از اصول بنیادین به شمار می‌آید که تأثیراتش در ساختار کالبدی-فضایی معماری سنتی ایران غیرقابل کتمان است.

در کنار محرمیت اصولی همانند وحدت (که باید آن را جهت‌بخش هنر و تمدن اسلامی دانست)، نظم، سلسله‌مراتب، تقارن و تناسب نیز در کالبد بناهای سنتی قابل پی‌جویی است و از آنجاکه دارای ریشه‌های مشترک بوده و رو به یک حقیقت ازلی دارند، وجود هر کدام شکل‌دهنده و مکمل دیگری است.

تبعات از بین بردن حریم در سبک زندگی ایرانی

حریم در حال حاضر، در تمام زمینه‌ها، در سازمان فضایی شهرهای ایران خدشه‌دار شده‌است. فرآیند حذف حریم را در شهرها، از سال‌های دهه ۴۰ شمسی به بعد از ساده‌ترین عناصر ساختمانی تا پیچیده‌ترین ترکیب‌های شهر و پیرامون آن، می‌توان شناسایی کرد. در گذشته در معماری ایرانی دیوار، ساختمانی مستقل بوده و توانایی آن را داشته که تعریف‌کننده، شکل‌دهنده، ایجادکننده ترکیب فضاها باشد و امروز بدل شده‌است به یک سطح مسطح کوتاه که فقط اعلام‌کننده مرزهای مالکیت مطلق زمین است؛ پنجره‌ها برای درون، نور و روشنایی و هوای تازه و برای بیرون چشم‌انداز فراهم می‌کردند و هم‌اکنون به قاب‌های مسطح تبدیل شده و مورد اشراف قرار گرفته‌اند؛ امروزه درگاه‌ها حذف شده‌اند و با حذف آنها، مسیر عبور در پاگرد و پله‌ها، در محل ورود به فضاها درهم شده‌است؛ فضای ورودی به یک سطح جداکننده تقلیل پیدا کرده‌است. افراد به واحد مسکونی وارد شوند همه چیز عیان می‌شود، خارج شوند شهر به یکباره آشکار می‌شود، بی‌آنکه بدانند چه زمانی به واحد مسکونی رسیده و چه زمانی از آن خارج می‌شوند و چون فضاهای حدفاصل و حریم‌های میانی، بین قلمرو خصوصی و قلمرو عمومی، از بین رفته‌اند، انعکاس فضایی مالکیت مطلق، بر جای مفهوم مالکیت نسبی

در شهر نشسته چنان که گویی عرصه خصوصی حریم ندارد و عرصه عمومی حرمت ندارد و آستانه‌های صدا، بو، دید و تنفس مورد تعرض قرار گرفته‌اند.

معادل این مفهوم در سازمان فضایی عبارت‌است از: حذف فضاهای سرپوشیده‌ها، ایوان‌ها و راهوندها که در شهرسازی ایران، انعکاس فضایی تقاطع راه با پدیده‌های عملکردی و فضایی سر راه بودند (مانند انواع واشدگاه‌ها، فتاحه‌ها، میدین و تکیه‌ها) از بین رفته‌اند. تسلسل فضایی، بخش‌بندی فضایی و سکانس‌های شهری حذف شده‌اند. حتی حریم شهرهایی هم که جزئی از اسناد مصوب طرح‌های جامع هستند، مورد دست‌کاری قرار گرفته‌اند. اکنون بیرون از محدوده استحفاظی حریم شهرها، عموماً اشغال شده و در درون حریم هم ساخت‌وسازهای غیرقانونی بسیار صورت گرفته‌است. رشد شهر، کوهپایه‌ها، حریم رودخانه‌ها، اراضی کشاورزی و باغ‌های پیرامون شهر را تصرف کرده‌است. حریم هر شهر، این تنها تنخواه‌گردان رشد، به سرعت در حال اشغال است. در این فرایند حذف و جایگزینی، همه (مردم، مسئولان و متخصصان) نقش و تأثیرگذاری برخی از عناصر مانند اتومبیل‌ها را کم‌رنگ در نظر گرفته‌اند. اغلب حریم‌ها، خواسته یا ناخواسته، به انواع وسایل نقلیه موتوری اختصاص داده شده‌اند. حاصل آنکه، اغلب عرصه‌های شهر، قلمروهای عمومی و خصوصی، گوشه و کنارهای تاریخی و تفریحی و همه فضاهای مورد نیاز در اختیار اتومبیل و سواره‌روها قرار گرفته‌اند. اگر فضاهای میانی حفاصل قلمروهای خصوصی و عمومی را حفظ کرد و در سازماندهی مجدد فضاهای شهر حریم را نگه داشت، کیفیت زندگی دوباره به شهرها، فضاها و بناها باز خواهند گشت.

می‌توان گفت امروزه با فاصله‌گیری هرچه بیشتر خانه‌ها از الگوی مسکن اسلامی، عواملی صوری و ظاهری چون رفاه، راحتی صرف و مهم‌تر از همه اصل حداکثری گنجایش و نیز کارآمدی هرچه افزون‌تر به هر قیمت، عرصه را برای ظهور معانی انسانی تنگ-نموده و مسکن بیشتر ناظر بر تأمین اهداف فیزیکی حیات انسان است تا متافیزیکی. لاجرم غلبه چنین سیاست‌هایی مسکنی ایجاد نموده‌است که در مواردی حتی از حداقل مبانی ارزشی و فرهنگی نیز محروم‌اند. در این صورت مسکن هویت ذاتی خود که ایجاد آرامش درون و تسکین روح و جسم و جان است را از دست می‌دهد و عبارت کارکردی کاملاً متفاوتی با هویت ذاتی خود می‌یابد.

فرض فقدان حریم خصوصی در جوامع امروزی

در بسیاری از کشورهای جهان، برای مثال در کشور سوئد و همچنین در کشور ژاپن عبارت خاصی که به معنای «حریم خصوصی»^{۱۳} به زبان انگلیسی باشد وجود ندارد، بلکه در کشور سوئد این کلمه با عبارات «کرامات شخصی» یا «حیثیت شخصی»^{۱۴} جایگزین شده-است؛ همچنین در ژاپن یکی از واژه‌هایی که جایگزین عبارت انگلیسی حریم خصوصی شده است عبارت «محرمانه»^{۱۵} است، بنابراین می‌توان گفت که در هیچ‌کدام از این کشورها عبارتی که به معنای حریم خصوصی انگلیسی باشد وجود ندارد. حتی زبان عرفی و سنتی ژاپن نیز دربرگیرنده چنین موضوعی نیست. در این جوامع نمی‌توان گفت که حریم خصوصی وجود ندارد، چراکه معانی هم‌خانواده حریم خصوصی با توجه به فرهنگ این کشورها به کار می‌رود. حال سخن در اینجا در رابطه با فقدان حریم خصوصی در جوامع است که ضرورت دارد پیرامون آثار آن بحث و بررسی شود؛ بنابراین باید گفت در جوامعی که با فقدان حریم خصوصی مواجه هستند، منظور این است که با فقدان حریم خصوصی مدون و قانونی شده مواجه‌اند. پس این به معنای فقدان مطلق حریم خصوصی نیست، بلکه در چنین مواقعی «حریم خصوصی هنجاری»^{۱۶} به وجود می‌آید، برای مثال، محافظت مردم از مورد تجاوز واقع شدن در برابر دیگران، هرچند ممکن است از لحاظ قانونی مورد حمایت واقع نشده باشد، ولی از منظر هنجاری این حق مصون از تجاوز دیگران مانده‌است، بنابراین در کشوری مانند ژاپن که حریم خصوصی گمنام مانده‌است به معنای نبود حریم خصوصی نیست، چراکه عرف‌هایی وجود دارد که به صورت یک هنجار در جامعه ژاپن یا دیگر جوامع این‌چنینی نهادینه شده‌است.

با مسلم دانستن این موضوع که فقدان حریم خصوصی در همه جوامع، بقای آن را تهدید می‌کند و حریم خصوصی به عنوان یک حق ذاتی بشر در جوامع مطرح است و فقدان حریم خصوصی در واقع به معنای نبود مطلق این حق است.

۸. نتیجه گیری

خلوت و محرمیت با معانی متفاوتشان در معماری و شهرسازی ملتها و فرهنگ‌های مختلف به میزانی مورد توجه بوده‌اند. استفاده این دو مفهوم مقارن و پیوسته در کنار هم اتفاقی است که به دفعات در حال وقوع است. این نوشتار نشان داده‌است که استفاده آن‌ها برای بیان یک مفهوم و به طور مشخص به عنوان معادل واژه حریم خصوصی در زبان انگلیسی نادرست است و عدم استفاده مفاهیم به شکل درست در معماری و طراحی شهری شود.

در معماری ایرانی از طی دهه‌های اخیر شاهد محو تدریجی مفهوم محرمیت در کالبد خانه‌ها و فضاهای زیستی در راه رسیدن به معماری معاصر بوده‌ایم. این اتفاق، تنها یکی از مظاهر دگرگونی و اضمحلال معماری اصیل ایرانی و تبدیل شدن آن به معماری تحت تأثیر نفوذ ایده غرب آرمانی - باهدف به سلطه‌درآوردن فرهنگ کشورهای هم‌چون ایران - است. نباید فراموش کنیم همان‌طور که خلوت مفهومی اساسی در ایجاد تعادل روانی و اجتماعی است، محرمیت نیز مفهومی ریشه‌ای در شخصیت اجتماعی و فرهنگی ماست. ورود فرهنگ غرب و نفوذ آن در فرهنگ اسلامی ایرانی نباید باعث از بین رفتن اصولی که پایه‌های اساسی معماری ایرانی را شکل می‌دهند، شود. با آگاهی از این اتفاق باید هوشیار بود و با بازگشت به اصول و ارزش‌های معماری ایرانی - اسلامی راهی برای گریز از این شرایط یافت.

در این تحقیق صورت گرفته که نشانگر تحولی چشمگیر در حریم فضایی مسکن معاصر است. این تغییر و تحولات که روزه‌روز در حال گسترش است و ابعاد حریم را با مشکل مواجه ساخته‌است، دلیلی بر بحران هویت مسکن معاصر است که متأسفانه اخیراً گریبان‌گیر صنعت خانه‌سازی کشورمان شده‌است. هرچند امروزه افزوده شدن هویت مدرن امری ناگزیر و کاملاً محسوس است ولیکن این مسئله موجب ظهور هویت‌های چندگانه با میزان تأثیر متفاوت در کشور شده‌است.

در سال‌های اخیر اصول معماری اسلامی بیشتر متوجه مکان‌های مذهبی مانند مسجد است و در بناهایی مانند مسکن کمتر مورد توجه می‌باشند. همین مسئله موجب به وقوع پیوستن بحران هویت در طراحی و ساخت مسکن در کشورمان شده که برخی از اصول طراحی مسکن سنتی مانند اهمیت دادن به اصل حریم نیز مختل شده‌است. در چنین شرایطی چنانچه خانه‌هایی با الگوی ایرانی - اسلامی طراحی و ساخته شود، بیشتر رویکردی دکوراتیو دارد و بیانگر مفاهیم حریم و محرمیت به کاررفته در خانه‌های سنتی نمی‌باشد؛ لذا مباحث عنوان شده در این مقاله می‌تواند به عنوان سرآغازی برای بازآفرینی حریم در مسکن معاصر مورد استفاده قرار گیرد.

۹. پیشنهاد های پژوهش

رعایت اصل محرمیت و حضور طبیعی عناصری همچون نور آفتاب و فضای طبیعی متأثر از طبیعت، عواملی بسیار مؤثر در سکونت و تسکین حقیقی روح و روان‌اند لکن در سال‌های اخیر غلبه اصل حداکثری گنجایش (که البته شاید متأثر از افزایش جمعیت و کاهش امکانات باشد) مجال ظهور این عوامل را نمی‌دهد. اما در این راستا می‌توان راه حلی برای دستیابی به الگوی مسکن و بازگشت به اصول و ارزش‌های معماری ایرانی - اسلامی همچون گذشته داشت. شهرهایی که پیش‌از این فرم‌یافته‌اند را شاید نتوان تغییر داد اما شهرهایی که ساخته می‌شوند را می‌توان بر بنیاد الگوهای ایرانی - اسلامی ساخت و از راه حل دخالت‌دادن اصل اصیل تقدم معنا بر ماده و فرم در طراحی خانه‌ها و شهرها توسط وزارت مسکن و سازمان‌های دیگر مسئول در این عرصه بهره‌گرفت، اصلی که سابقه‌ای روشن در پیشینه تمدن ایرانی - اسلامی دارد.

پی‌نوشت

۱. عرف روش خاصی است که اشخاص در مسئله معینی از آن پیروی می‌کنند؛ بدون آنکه در قانون ذکری از آن رفته باشد. یا به تعریفی دیگر، عرف به مجموعه‌ای از توافقات و یا معیارها و هنجارها گفته می‌شود که از سوی عموم پذیرفته شده باشد.

۲. Partition
۳. Modernism
۴. Isolation
۵. Platon
۶. Aristotle
۷. Martin Heidegger
۸. Ferdinand de Saussure
۹. Buddha
۱۰. Hinduism

۱۱. Discontraction: دیکانستراکشن در فارسی به معنای ساختارزدایی، شالوده‌شکنی، واسازی و بنیان‌فکنی، ساختارشکنی و بن‌افکنی ترجمه شده‌است. در معماری به معنای: چندمعنایی، کثرت‌گرایی، ابهام، ضد دوگانگی، نسبت‌گرایی، عدم قطعیت، عدم وضوح، تزلزل و تناقض است.

۱۲. Folding: فولدینگ در معماری اواخر قرن بیستم که در آن فرم‌های نرم و منحنی استفاده می‌شود. این سبک بر فلسفه‌ای استوار است که نخستین بار توسط فیلسوف فرانسوی، زیل دلوز مطرح شد. فلسفه فولدینگ در ادامه فلسفه ساختارشکنی است که نوعی فلسفه پاسا ساختارگرایی است. همچنین چندمعنایی، کثرت‌گرایی، افقی‌گرایی، ضد دوگانگی، ضد مرکز‌گرایی و ضد سلسله‌مراتب است.

۱۳. Privacy
۱۴. Personlig Vårdighet
۱۵. Secret
۱۶. Normative Privacy

فهرست منابع

کتاب

- اردلان، نادر و بختیار، لاله. (۱۳۸۰). حس وحدت، سنت عرفانی در معماری ایرانی. ترجمه‌ی حمید شاهرخ. اصفهان: نشر خاک.
- پیرنیا، محمدکریم. (۱۳۸۷). آشنایی با معماری اسلامی ایران. تهران: انتشارات سروش دانش.
- دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۷۷). لغتنامه‌ی دهخدا. تهران: مؤسسه‌ی انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر. (۱۳۷۶). مقدمه‌ی عمومی علم حقوق. چاپ پنجم. تهران: گنج دانش.
- خمینی (ره)، روح‌الله. (۱۳۹۱). توضیح‌المسائل. تهران: موسسه‌ی تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- قرآن کریم. (سال ترجمه ۱۳۷۴). ترجمه‌ی حسین الهی قمشه‌ای. چاپ ششم. تهران: حافظ نوین.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۶۱). تفسیر نمونه. جلد‌های سوم و چهارم. تهران: انتشارات دارالکتب الاسلامیه.
- نصر، حسین. (۱۳۹۶). اسلام علم مسلمانان و فناوری. ترجمه‌ی مهدی کفائی. تهران: علمی و فرهنگی.

مقاله

- سیفیان، محمدکاظم و محمودی، محمدرضا. (۱۳۸۶). «محرمیّت در معماری سنتی ایران». نشریه‌ی هویت شهر. سال اول (شماره‌ی یک). صص ۳-۱۴.

مقاله‌ی الکترونیکی

- قانون مدنی. تاریخ تصویب ۱۳۱۴/۰۱/۲۰. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. تاریخ مراجعه به پایگاه ۱۳۹۶/۰۱/۰۱. به نشانی <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/۹۲۷۷۸>

مصاحبه

شبیبری، زهرا (مصاحبه‌شونده، مدرس دانشگاه). (۱۳۹۶-۱۳۹۵). موضوع مصاحبه مسائل فقهی در حوزه حریم. مصاحبه‌کننده نیره‌السادات مبینی‌پور. قم: دانشگاه آزاد اسلامی مجتمع پردیسان.

کریمی، نسرین (مصاحبه‌شونده، مدرس دانشگاه). (۱۳۹۶). موضوع مصاحبه حریم در فقه اسلامی. مصاحبه‌کننده نیره‌السادات مبینی‌پور. قم: دانشکده‌ی فقه و حقوق دانشگاه آزاد اسلامی.

محمدخانی، امیر (مصاحبه‌شونده، مدرس دانشگاه، رییس بنیاد معماری انقلاب اسلامی). (۱۳۹۶). موضوع مصاحبه معماری اسلامی و مبحث حریم در معماری اسلامی. مصاحبه‌کننده نیره‌السادات مبینی‌پور. تهران: مرکز تحقیقات سپاه پاسداران اسلامی، بخش معماری و شهرسازی.

Analyzing the Influence of Islamic Idas on the Determination of Architectural Spatial Privacy

Abstract:

One of the basic concepts in architecture is privacy. Privacy existed before Islam in Iranian architecture. After Islam, according to Iranian Islamic thought, it is observed in the buildings. In the current era, privacy in all fields in Islamic architecture and the emergence of the spatial organization of Iranian cities has suffered or been removed. In the architecture of Iran, according to the Iranian idea of the existence of human existence and its connection with existence, the existential links of man (including the link with nature, man and the creator of existence) lead to the emergence of a level of privacy, which is accompanied by highlighting the characteristics of the definition of privacy. This regard, the goals of this research are to understand the concept of privacy, find out the characteristics of its emergence in Iranian architecture, and provide solutions to restore it to Iranian buildings by making changes in the type of architecture. In the upcoming research, which is a descriptive analytical research, the required information has been collected based on targeted interviews with architecture professors, library and internet sources, and at the end, the conclusion has been reached by logical analysis method. The result of the content analysis shows privacy exists in all aspects of human life, and the presence of privacy in architecture becomes necessary, and the removal of privacy in cities and buildings has many consequences, such as in terms of physical and urban sociology, and a kind of cut and separation between spaces has been created. The sense of belonging to the space and place has been lost and the dignity of the people who live in today's houses is not respected, on the other hand Islamic traditions and Iranian and Islamic cultural foundations have been ignored.

Key words: Privacy, Iranian architecture, Islamic architecture, Islamic principles and values